

Виклики міжвоєнного часу

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте, що вам уже відомо про економічне й політичне становище провідних держав світу після Першої світової війни.

Перейшовши за цим посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=XW3HRETnkLs>, ви зможете переглянути презентацію, присвячену подіям у Європі періоду 1920-1930-х рр.

1. Європа поміж економічною стабільністю та світовою кризою. Після хаосу та безладдя, спричинених Першою світовою війною та революційним рухом, країни світу починаючи з 1924 р. входять у стан стабілізації. Настали «золоті 1920-ті». Серед основних рис соціально-економічного та політичного розвитку країн у ці роки слід виокремити такі:

- зростання промислового виробництва за рахунок модернізації, впровадження нової техніки, нових галузей і методів організації праці (конвеєризація, стандартизація, масове виробництво);
- стабілізація кредитно-фінансової системи;
- зменшення державного регулювання, яке було притаманне періоду війни;
- встановлення авторитарних режимів у країнах Центральної та Південно-Східної Європи, утвердження фашистського режиму в Італії;
- суттєві зміни в ідейно-політичній, культурній, соціально-психологічній і моральній атмосфері західного суспільства (зростання ролі засобів масової інформації, демократизація одягу, особливо жіночого, розвиток спорту, туризму, кіно, поява нових жанрів мистецтва: джазу, мюзиклів тощо).

Особливо процес стабілізації економіки був характерним для США. Наприкінці 1920-х років промисловість цієї країни випускала майже стільки товарів, скільки решта країн світу.

Велику роль у відновленні економіки Німеччини, і перш за все її військово-економічного потенціалу, відіграли країни Заходу, і зокрема американські кредити.

До кінця 1920-х років загальний обсяг промислового виробництва перевищив довоєнний рівень. Економічному підйому 1924-1928 рр. у першу чергу сприяли іноземні кредити й інвестиції, а також оновлення основного капіталу, модернізація виробництва й можливість виходу на зовнішні ринки.

Франція висунулася на перший план у системі міжнародних відносин на Європейському континенті й зберегла за собою статус колоніальної держави. До 1924 р. вдалося відновити промислове виробництво до довоєнного рівня, і з того часу у

Франції почався період стабілізації економіки, що продовжувався до 1930 р. Промисловість розвивалася темпами, що перевищували англійські й німецькі. За допомогою державних субсидій було відновлено близько 8 тис. промислових підприємств, побудовано нові заводи, електростанції, залізниці.

На відміну від Німеччини та Франції промислове виробництво Великої Британії досягло довоєнного рівня лише в 1929 р.

Економічне піднесення супроводжувалось створенням нових робочих місць, зростанням заробітної платні. Це сприяло зменшенню соціальної напруги, зниженню страйкового руху. Єдиним великим трудовим конфліктом 1920-х років був загальний страйк шахтарів у Великій Британії 1926 р.

Однак не всі галузі виробництва розвивалися високими темпами. Глибоку кризу переживало сільське господарство.

Процес стабілізації економіки провідних індустріальних держав світу 1920-х років перервала грандіозна економічна криза, що розпочалася 1929 р. й тривала до 1933 р. Світова економічна криза 1929-1933 рр., відома в історії як «Велика депресія», охопила майже всі країни світу та відкинула їхні економіки на кілька десятиріч назад, іноді до рівня межі XIX-XX ст., хоча вплив її на окремі країни був різним. Найбільше постраждали від кризи Сполучені Штати, проте й у інших країнах вона мала надзвичайно жорсткий та нищівний характер.

- **Дитячий мітинг часів «Великої депресії». На плакаті написано: «Чому ви не можете забезпечити мого тата роботою?».**

Як ви ставитеся до такої пекучої соціальної проблеми, як безробіття? Як, на вашу думку, її можна вирішити? Чому роботодавці зацікавлені в наявності безробітних? Свою точку зору аргументуйте.

Основні причини «Великої депресії»:

- різка диспропорція в прибутках населення. На початок кризи 1 % американців мав надвисокі прибутки, тоді як аж 42 % - наднизькі;
- широкомасштабні біржові спекуляції, що спричинили значне штучне завищення вартості акцій. Відтак їхнє несподіване стрімке падіння перетворило на банкрутів одразу тисячі підприємств;
- концентрація грошей у банках, що, обіцяючи своїм вкладникам нереальні проценти (4-5 % на день), сподівалися перекрити це на кредитах, яких в умовах виникнення раптової кризи позичальники повернути не змогли;

- відсутність належного контролю за діями бізнесу з боку держави.

Унаслідок кризи в 1933 р. в 32 розвинутих країнах світу налічувалося понад 30 млн безробітних (третина всього працездатного населення), причому 14 з них - у США.

2. Запровадження державного регулювання соціально-економічних процесів.

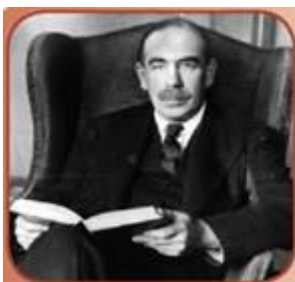
Неолібералізм. Боротьба з кризою, пошуки нових шляхів та форм протидії їй визначали генеральну лінію політики урядів усіх країн. Спочатку антикризова політика базувалася на вже відомих методах. Але досить швидко стало очевидним, що доктрина «невтручання» держави в економічне життя, заснована на концепції ринкового саморегулювання, не приносить бажаних результатів.

З початком 1930-х років головним напрямком економічної політики стає посилення державного втручання як в економічне життя, так і в регулювання соціальних відносин. Проте в різних країнах державне регулювання визначалося особливостями економічного розвитку та рівнем соціально-політичних відносин.

Теоретичне обґрунтування нової ролі держави в економічній сфері було дано ідеологами неолібералізму (від грец. *neos* — новий і лат. *liberals* — вільний), які вважали, що ринкова стихія лібералізму, або неконтрольованої «вільної конкуренції», насправді обертається злиднями та безправ'ям одних задля процвітання та панування інших. А це, своєю чергою, провокувало постійні кризи як на рівні окремих суспільств, так і у відносинах між державами. Щоб уникнути соціальних потрясінь, воєн та революцій, неоліберали пропонували низку радикальних заходів.

Основні принципи неолібералізму:

- поєднання вільноринкових механізмів і конкуренції з державним регулюванням економічних та соціальних процесів;
- необхідність залучення мас до участі в керуванні державою;
- створення прозорого механізму ухвалення управлінських рішень;
- ліквідація безробіття.

ЦЕ ВАРТО ЗНАТИ

Учений-економіст Джон Мейнард Кейнс був видатним представником неолібералізму, основні принципи якого були викладені в його праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей». Кейнс сподівався пом'якшити, попередити економічні кризи або навіть усунути їх, а отже, зміцнити капіталізм. Він наголошував, що без втручання держави неможливо забезпечити необхідний мінімум політичних і економічних прав громадян.

3. Європа перед вибором між демократією та авторитаризмом. Радикалізація політичного життя. Економічні зміни були тісно пов'язані з політичними процесами в більшості країн, а також з масштабною економічною і суспільно-політичною кризою. Вона спричинила серйозні потрясіння. Відбувалися страйки, широкі народні маси вимагали не перекладати економічні проблеми на плечі середніх і бідних верств населення, наполягали на необхідності політичних змін. Загальні радикальні настрої після світової війни спричинили посилення політичних сил, які так чи інакше виступали за соціально орієнтований розвиток.

Основні суспільно-політичні сили того періоду:

- ліберальні та соціал-демократичні партії, які висували гасла розширення політичних і соціальних прав громадян (загального виборчого права, введення фіксованого робочого часу тощо);
- комуністичні та соціалістичні партії, що виступали проти приватної власності на засоби виробництва й несправедливості існуючої суспільної системи, пропонуючи замінити її «диктатурою пролетаріату»;
- праві, ультрарадикальні та ультра націоналістичні угруповання, яких активно підтримували промислово-фінансові кола переможених країн, зокрема Німеччини та Італії;
- профспілки.

- Один з організаторів першого серйозного виступу нацистів генерал Еріх Людендорф (у центрі). Праворуч від нього, у цивільному - лідер нацистів Адольф Шікльгрубер (Гітлер).

Чому, на вашу думку, в Німеччині на бік ультраправих, націонал-шовіністичних і реваншистських сил перейшло чимало відомих військових? Свою точку зору аргументуйте.

Поживним ґрунтом для поширення німецького націоналізму стали приниження національної гідності, значні територіальні втрати і кабальні репарації, встановлені державами-переможницями Першої світової війни. Німецькі націоналісти взяли на озброєння програму реваншу, тобто повернення втрачених територій, ставку на розгром основних конкурентів у Європі й світі, насамперед Франції, Великої Британії і США, а також відтворення колоніальної Німецької імперії. Найбільш яскраве втілення ці ідеї знайшли в націонал-соціалізмі.

Паралельно в Італії набирав сили рух фашистів. Основними гаслами фашистського руху на першому етапі стали:

- пропагандистська теза верховенства національних інтересів над класовими;
- проголошення ідей соціальної справедливості й рівності;
- вимоги конфіскації майна та засобів виробництва в тих, хто збагатів на труднощах країни під час війни;
- підтримка середнього й національного капіталу;
- захист інтересів військовослужбовців і надання їм соціальних пільг.

Фактично фашисти виступали як найбільш радикальна сила з усіх існуючих політичних партій. На відміну від комуністів, вони були прихильниками вільного підприємництва, приватної власності й підтримки держави, що мала спиратися на всі нації, а не на окремі верстви чи групи. Багато в чому привабливі гасла фашистів сприяли стрімкому зростанню їхніх лав. Яскравим прикладом протистояння різних політичних ідеологій стала ситуація в Іспанії.

4. Громадянська війна в Іспанії. У квітні 1931 р. в Іспанії мирним шляхом відбулась демократична революція. До влади прийшов тимчасовий уряд на чолі з А. Саморою (невдовзі його ж було обрано президентом). Уряд прийняв конституцію і закони, спрямовані на вирішення нагальних питань:

- церкву було відокремлено від держави, чернецькі релігійні ордени ліквідовувались;
- Каталонії надавалася автономія;
- проголошувалось проведення аграрної реформи.

Однак нерішучість уряду в проведенні зазначених реформ, а також наступ на права католицької церкви, яка мала традиційно сильний вплив серед селян, призвели до того, що на виборах 1933 р. перемогли партії правого блоку. Вони згорнули проведення реформ. Баскам було відмовлено в наданні автономії. Проти противників уряду застосовувалась військова сила.

У кінці 1933 р. син колишнього диктатора Хосе-Антоніо Прімо де Рівера утворив партію Іспанська фаланга (іспанські фашисти). Вона виступила за ліквідацію республіки, встановлення унітарної держави із сильною владою, за розширення прав католицької церкви. Уже через рік проти політики уряду розпочалися масові, у тому числі збройні виступи населення. Каталонія оголосила свою незалежність.

Через відсутність єдності лівих сил усі ці виступи було придушено. Не змирившись із поразкою, ліві сили в січні 1936 р. утворили Народний фронт, який виступив із широкою програмою реформ, підтриманою на виборах у лютому 1936 р.

Програма Народного фронту передбачала:

- амністію всім політв'язням;
- відновлення демократичних прав і свобод;
- надання автономії Каталонії;

- підвищення заробітної плати, зменшення податків, проведення аграрних перетворень тощо.

У лютому 1936 р. Народний фронт прийшов до влади. Тоді, спираючись на армію, праві сили почали готувати заколот. На чолі заколотників стояли Хосе-Антоніо Прімо де Рівера, генерали Санхурно і Франко.

Перейшовши за цим посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=SND4XjgPSv4>, ви зможете переглянути документальний фільм, присвячений громадянській війні в Іспанії.

ЦЕ ВАРТО ЗНАТИ

Успіх державного перевороту в Іспанії значною мірою забезпечив шеф німецької розвідки адмірал Вільгельм Канаріс - творець потужної «п'ятої колони» (так прийнято називати зрадників) у керівництві армії Іспанії і багатьох інших країнах Європи. Одним з його агентів з 1933 р. був генерал Ф. Франко, що зрештою й очолив антиреспубліканський переворот. Також за наполяганням Канаріса в бойових діях на боці заколотників узяла участь німецька армія.

Заколот почався 17 липня 1936 р. в Іспанському Марокко. Наступного дня він поширився на інші райони Іспанії. На бік заколотників перейшло 80 % складу іспанської армії, але авіація і флот залишились вірними республіці. У країні почалася громадянська війна. У заколотників відразу виникли проблеми: Х-А. Прімо де Рівера був заарештований і страчений, Санхурно загинув у авіакатастрофі, а Франко з марокканськими військами був блокований республіканським флотом у Марокко. Заколотові загрожувала поразка. Тоді на допомогу франкістам прийшли Італія і Німеччина, які на літаках перевезли марокканську армію в Іспанію і забезпечили заколотників зброєю. Згодом 200 тис. італійських та німецьких військових узяли участь у війні на боці франкістів.

Початок заколоту відразу поставив перед республіканським урядом завдання організувати опір франкістам. Складність полягала в тому, що іспанська промисловість не виробляла багатьох видів військової техніки і спорядження. Не вистачало підготовлених військових кадрів. На звернення до урядів Англії, Франції і США з проханням продати зброю республіканці отримали відмову з посиланням на міжнародне право, яке забороняло втручання у внутрішні справи інших держав. Вони також запропонували іншим державам підписати угоду про невтручання в іспанські справи.

Проте насправді підписання такої угоди лише полегшило Італії та Німеччині безперешкодне здійснення фактичної інтервенції в Іспанії. Одночасно французький уряд, перекривши кордон з Іспанією, протидіяв поставкам озброєння республіканцям, а також наказав роззброїти та інтернувати війська, що відступили у Францію після захоплення заколотниками Каталонії. А в лютому 1939 р. Франція разом з Англією

взагалі розірвали дипломатичні відносини з республіканським урядом і визнали уряд Франко.

Реальну допомогу владі Іспанії надавали лише Радянський Союз та іноземні добровольці. В Іспанію прибуло близько 50 тис. бійців, які прагнули боротись із фашизмом. З них були утворені інтернаціональні бригади.

Бліц-обговорення

Як ви вважаєте, чи справді поведінка Англії, Франції і США відповідала нормам чинного міжнародного права, зокрема Статутів Ліги Націй? У чому це виявилось? Свою точку зору аргументуйте.

У вересні 1936 р. було сформовано новий республіканський уряд на чолі з Ларго Кабальєро, який провів ряд очікуваних населенням реформ:

- було ліквідоване поміщицьке землеволодіння;
- земля передавалася у власність селянам;
- націоналізувалась велика промисловість;
- каталонці й баски отримали автономію.

У 1936-1937 рр. основні бойові дії точились навколо Мадрида. Франкісти наступали чотирма колонами, але всі наступи були відбиті. Не допомогли їм і прихильники у самій столиці, так звана п'ята колона. Після невдалої спроби франкістів узяти Мадрид Німеччина та Італія почали відкриту інтервенцію. Варварські бомбардування авіацією Барселони, Мадрида, Валенсії, Герніки призвели до численних жертв серед мирного населення, проте спроба італійського корпусу нанести удар з північного заходу по військах республіканців, які обороняли Мадрид, була невдалою. Під містечком Гвадалахара в березні 1937 р. італійський корпус було розгромлено.

Після цієї поразки франкісти основні зусилля перенесли в Каталонію. У квітні 1938 р. армії франкістів вдалось відокремити Каталонію від іншої території республіки.

На початку 1939 р. всю Каталонію було захоплено.

6 березня 1939 р. командує оборону Мадрида полковник Касадо (він був агентом британської розвідки) здійснив переворот, повалив республіканський уряд і вступив у переговори з Франко. Внаслідок цього в Іспанії на багато десятиліть (березень 1939 - листопад 1975 р.) було встановлено диктатуру генерала Франко.

Плакат з написом «Вони не пройдуть!» на вулицях Мадрида.

Захопивши владу, франкісти негайно розпочали терор проти своїх противників. З 1939 до 1944 р. надзвичайні трибунали винесли смертні вироки 200 тис. осіб, не менше людей було знищено без суду і слідства. Загалом у ході війни загинуло близько 1 млн іспанців, майже 500 тис. залишили зруйновану країну.

Формуємо компетентності

Хронологічну. Поставте події у хронологічній послідовності: сформування республіканського уряду на чолі з Ларго Кабальєро; прихід до влади тимчасового уряду на чолі з А. Саморою; встановлення диктатури генерала Ф. Франко; заколот в Іспанському Марокко.

Просторову. Покажіть на мапі, як розвивалися події громадянської війни в Іспанії.

Інформаційну. Використайте додаткові джерела та напишіть історичну біографію Джона Мейнарда Кейнса. Що вас приваблює в його теорії, а із чим ви не згодні?

Логічну. 1. Чому період повоєнної стабілізації інколи називають «золотими 1920-ми рр.»?

2. Які причини «Великої депресії» ви вважаєте найсуттєвішими?

3. Чим пояснюється пропагування провідними західними державами політики нейтралітету щодо громадянської війни в Іспанії?

Аксіологічну. Висловіть своє ставлення до ультрарадикальних політичних рухів у європейських країнах, які набули поширення в 20-30-х роках XX ст.

Громадянську. Чи придалась би Україні зараз теорія і практика виходу з економічної кризи, яку пропонував Дж. Кейнс? Відповідь аргументуйте.